

EMOTIVLIK TUSHUNCHASINING LINGVISTIK ASOSLARI VA UNING TIL BIRLIKLARI TARKIBIDA NAMOYON BO'LISHI

Obidova Shahnozaxon Shaxobiddin qizi

FarDU Magistr

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi emotivlikning (emotsionallikning) lingvistik tabiatini nazariy-metodologik yondashuvlar kesimida sharhlaymiz va uning fonetik-prosodik, morfologik, leksik-semantik, frazeologik, sintaktik-pragmatik hamda diskursiy darajalarda qanday namoyon bo'lishini tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar : emotivlik, ekspressivlik, affektivlik, interjektsiya, diminutiv, baholovchi til.

Annotation: This thesis examines the linguistic foundations of emotivity and its manifestation within language units. The study focuses on how emotivity is encoded in phonological, morphological, lexical, and syntactic elements, as well as through interjections, evaluative vocabulary, and discourse strategies.

Keywords: emotivity, emotive function, linguistic units, interjections, appraisal theory

Emotivlik lingvistikada til orqali ifodalangan hissiy holat va baholovchanning tizimli jihatlari anglatuvchi tushunchadir. U ko'pincha affektivlik, ekspressivlik, baholovchanlik kabi terminlar bilan kesishadi, biroq ular to'la sinonim emas. Affektivlik — hissiy ta'sir va kayfiyatning ichki (psixobiologik) komponentiga yaqin; ekspressivlik — ifoda kuchi, ekspressiya darajasini ko'proq ko'rsatadi; emotivlik esa til birliklarida hissiy mazmunning semantik-pragmatik ranglanishini, baholovchi va munosabat bildiruvchi kuchni jamlaydi. Stilistika va semantika an'analarda emotsional-bo'yoq (connotation) hamda affektiv komponent kabi atamalar bilan tahlil yuritiladi. Kognitiv va pragmatik maktablar esa emotsionallikni konseptual metafora, ssenariy (scripts) va nutq aktlari orqali modellashtiradi.¹

Emotivlik — lingvistikada til birliklari orqali hissiy holat va baholovchanlikning tizimli ifodasi. U ko'pincha affektivlik, ekspressivlik va baholovchanlik bilan bog'liq ishlatiladi, lekin ular to'liq sinonim emas. Affektivlik — hissiyotlarning ichki, psixobiologik komponentiga yaqin; ekspressivlik — ifoda kuchi va ta'sirchanlik darajasini bildiradi; emotivlik esa til birliklaridagi hissiy mazmunning semantik-pragmatik “ranglanishi”ni va baholovchi munosabatni jamlaydi. Stilistika va semantikada emotivlik ko'pincha “emotsional bo'yoq” yoki “affektiv komponent” tushunchalari bilan tahlil qilinadi. Kognitiv va pragmatik yondashuvlarda esa u konseptual metafora, ssenariy va nutq aktlari orqali modellashtiriladi. Masalan, “G'azab qaynayapti” iborasi hissiyotning issiqlik metaforasi bilan, “Kechirasiz” esa bevosita nutq aktida ifodalanadi.

Til birliklari matn kontekstida bir vaqtning o'zida bir nechta ma'no qatlamlarini yuzaga chiqaradi. Denotativ mazmun — bu so'z yoki iboraning bevosita nimani

¹ Shakhovskiy, V.I. (2008). Emotsional'noe prostranstvo yazyka: Monografiya. M.: Editorial URSS.

anglatuvchi, obyektiv-referensial ma'nosi (masalan, "yomg'ir" — havodan suv tomchilari yog'ishi hodisasi). Konnotativ/emotiv mazmun esa mazmunga qo'shimcha tarzda yuklangan baholovchi va hissiy rang bo'yoqlarni o'z ichiga oladi (masalan, "yoqimli yomg'ir" — ijobiy hissiyot bilan baholash). Intersubyektiv pozitsionlanish esa muallifning o'z o'quvchi yoki tinglovchisini qanday ishtirokchi sifatida ko'rsatishi va unga qanday munosabat bildirishidir (masalan, auditoriyani suhbatga jalb qilish, birdamlik yaratish). Emotivlik aynan denotativ va konnotativ qatlamlar kesishgan joyda eng ravshan ko'rinadi, chunki hissiy rang berish ham predmetning mazmuniy tasvirini, ham unga bo'lgan baho va munosabatni bir vaqtning o'zida uzatadi. Til birliklari matn kontekstida baholovchining turli darajalarini yuzaga chiqaradi: *denotativ mazmun* (nima haqida?), *konnotativ/emotiv mazmun* (qanday munosabatda?) va *intersubyektiv pozitsionlanish* (muallif tinglovchi/kitobxonni qanday jalb etadi?). Emotivlik aynan denotativ va konnotativ mazmun kesimida yorqin namoyon bo'ladi.

Emotsiyalarni asosiy va murakkab shakllarga ajratish psixologiyada keng qabul qilingan. Paul Ekman asosiy emotsiyalar — quvonch, g'azab, qo'rquv, nafrat, hayrat, qayg'uning universalligini empirik ko'rsatadi; bu tipologiya lingvistik talqinlarda ham tayanch vazifa bajaradi (masalan, leksik-semantik maydonlar va metaforik xaritalashlarda).²

Semiotik kommunikatsiya nazariyasi nuqtasidan, Böhlerning organon modeli til birliklarining ifoda, chaqiriq va tasvir/representativ funksiyalarini ajratadi³; Jakobson esa buni olti funksiyaga (referensial, emotiv, konativ, fatik, metalingvistik, poetik) kengaytiradi.⁴ Emotivlik ayniqsa emotiv (ekspressiv) funksiyada markaziy ko'rsatkichdir; lekin u boshqa funksiyalar bilan hamkor holda ishlaydi.

Intonatsiya, ritm, pauza, temp va urg'u emotivlikning birlamchi tashuvchilari. Eksklamativ ohang (intonatsion ko'tarilish/keskin pasayish) hayrat, g'azab, quvonchni kuchaytiradi: "Voy, qanday go'zal manzara!"; pauza kuchli hissiy ta'sir uchun dramaturgik vosita bo'lib, baholovchi yo'nalishni tayyorlaydi: "Men... buni kutmagandim". Prosodiya nafaqat fonetik ko'rsatkich, balki semantik signaldir: u *konnotativ* ma'no oqimini boshqaradi va ko'pincha yozma nutqda grafika (qavs, chiziqliq, uch nuqta, katta harf) orqali kompensatsiya qilinadi.

Til leksikoni neytral—emotiv o'qida turlicha zonalarga ajraladi. Emotiv leksika — *ajoyib, jirkanch, omon-omon, ofarin, rahmatli, bechora* — baholashni bevosita kodlaydi. Sinonimik qatlamda kuchaytiruvchi yoki yumshatuvchi variantlar tizimi shakllanadi: yaxshi → a'lo → zo'r → qoyilmaqom (kuchayish), xunuk → yomon → qoniqarsiz (yumshatish). Evfemizm va disfemizmlar ijtimoiy-baholovchanlikni boshqaruvchi vositalardir: vafot etdi (evfemizm) ↔ o'ldi (neytral/disfemizm kontekstga ko'ra).

² Ekman, P. (1992). *An argument for basic emotions*. *Cognition and Emotion*, 6(3-4), 169–200

³ Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.

⁴ Jakobson, R. (1960). *Closing Statement: Linguistics and Poetics*. In T.A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.

Baholovchi sifatlar (shavqli, rahmdil, pastkash, yuksak) va modal soʻzlar (balki, ehtimol, albatta) muallifning pozitsiyasini kuchaytiradi.⁵

Metaforik xaritalash emotiv semantikaning tayanchi: gʻazab portladi, koʻngli toshday ogʻirlashdi, baxtdan uchib ketdi. Konseptual metaforalar koʻpincha fiziologik/kinestetik tajribadan oziqlanadi (qalbning issiqligi/sovuqligi, koʻkrak siqilishi, portlash), bu esa oʻz navbatida matnning affektiv perspektivasini sezdiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer.
2. Jakobson, R. (1960). Closing Statement: Linguistics and Poetics. In T.A. Sebeok (Ed.), *Style in Language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.
3. Themistocleous, C. (2025). Linguistic and Affective (Emotional) Prosody: A Systematic Review and ALE Meta-Analysis of the Cortical Organization of Prosody. *Brain Sciences*, 15(1), 115. doi:10.3390/brainsci15010115.
4. Ekman, P. (1992). An Argument for Basic Emotions. *Cognition and Emotion*, 6(3–4), 169–200. doi:10.1080/02699939208411068.
5. Wierzbicka, A. (1999). *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Kovalevskaya, E.G. (2012). Emotivnost' kak lingvisticheskaya kategoriya: struktura i funkci. *Vestnik Moskovskogo Universiteta. Seriya 9: Filologiya*, (5), 45–61.
7. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

⁵Charalambos Themistocleous (2025). “Linguistic and Affective (Emotional) Prosody: A Systematic Review and ALE Meta-Analysis of the Cortical Organization of Prosody.”